

HUMOR, CONTROVERSE EN ENGAGEMENT IN DE MUZIEKLES

EEN LASTIGE,
MAAR INTRIGERENDE COCKTAIL

AUTEURS: MARISKA VAN DER
VAART & SUZAN OVERMEER

In dit artikel onderzoekt de muziekredactie in hoeverre het thema van deze *Kunstzone* zich verhoudt tot muziekonderwijs in het voortgezet onderwijs. We richten ons daarbij eerst op de muziek zelf en daarna op het onderwijs, naar aanleiding van gesprekken over het thema met enkele muziekdocenten. We sluiten af met twee lesvoorbeelden en een voorzichtige conclusie.

Muziek, humor, controversé, engagement. Een handvol kleine grootheden.

De eerste inval is het geëngageerde lied *Groter Dan Ik*, van Froukje Veenstra.

... 'MAAR IK WIL EEN TOEKOMST
IK WIL EEN KIND, IK WIL EEN CARRIÈRE, EEN TUIN,
EEN GEZIN
IK WIL KUNNEN PROEVEN VAN ECHT SCHONE LUCHT

MAAR DE RIJKE DIE VLUCHTEN, DIE BOEKEN
EEN VLUCHT
EN HET KAN ANDERS, IK WEET DAT HET KAN
MET GELOOF EN EEN WIL EN EEN WET EN EEN PLAN
IK WIL EEN TOEKOMST, EN JIJ WIL HET OOK
OF JE BLIJFT BLIND, WANT WAAR VUUR IS, IS ROOK
DE WERELD STAAT IN DE FIK
EN IK ZOU HET WILLEN BLUSSEN
MAAR HET VUUR IS GROTER DAN IK'...

Protestliederen, maatschappijkritische, betrokken postmodernistische muziek, oldschool hiphop. Allemaal geëngageerde vormen van muziek. Maar bitter ernstig. Humor is een (extra) instrument dat maatschappijkritiek kan 'verlichten', letterlijk en figuurlijk, door een ander perspectief te bieden. Maar humor is vaak iets lastigs in de muziek, zoals ook blijkt uit de gesprekken met de muziekdocenten.

BINNENMUZIKALE HUMOR

Muziek wordt vaak als een taal beschouwd omdat het zowel gevoelens uit kan drukken als oproepen. Muziek maken is een vorm van communicatie; muzikanten communiceren onderling door middel van de klanken en lichaamstaal, en op deze manier kan ook interactie ontstaan met het publiek. Maar muziek is geen taal in de zin dat een bepaalde noot iets betekent. Een duidelijke semantiek, zoals in taal met woorden, ontbreekt in muziek - het probleem van de communicatie via muziek - en dat maakt het

herkennen van het 'gebruik' van humor bijvoorbeeld, niet eenvoudig. Er zijn humoristische muziekstukken gemaakt, de *Paukenslagsymfonie* van Haydn kan zo worden opgevat. Het begint luchtig, zachtjes, en ineens is er de schrik van een harde slag op de pauken. Haydn, zo gaat het verhaal, ergerde zich vaak aan het verwende Londense publiek dat tijdens een concert regelmatig een tukje deed of hinderlijk met elkaar zat te praten. De plotse paukenslagen waren zijn heimelijke commentaar.

Humoristische muziek verwijst vaak naar binnenmuzikale aspecten, dat wil zeggen dat de muziek niet verwijst naar daarbuiten, maar alleen naar zichzelf. De betekenis is inherent aan de muzikale klankvorm en ligt besloten in de specifieke hoedanigheid van het muzikale materiaal en de muzikale vorm (Koopman, 1999). Je moet aardig wat kennis van de muzikale tradities hebben om de humor ervan te kunnen begrijpen en je moet de muzikale conventies goed kennen om een stuk grappig te kunnen vinden. Neem *Drie stukken in de vorm van een peer*, van Satie. Zijn de drie stukken zonder titel muzikaal (ook) grappig? En zo ja, hoe is dat muzikaal te horen? Als je niet weet wat voor vormen er in de muziek bestaan, is nauwelijks te doorgronden of dit grappig is. De titel verwijst naar de muziek in zichzelf en is eigenlijk vooral te begrijpen als je weet hoe de muziek normaliter wordt benoemd. Een van de muziekdocenten zei hier desgevraagd over: 'Ik ervaar de abstractie van muziek zowel als een voordeel als een nadeel. De klank staat niet stil, is altijd onderweg. In de wazige ruimte die daar ontstaat is veel ruimte voor verschillende interpretaties.'

MUZIKALE SATIRE

In een tv-spotje van Varkens in Nood is te zien hoe bij biggetjes de staartjes worden afgebrand. De tekst van het lied dat je hoort - van Robert Long - is satirisch, kritisch, de muziek is opgewekt, bijna carnavalesk. Al met al vormt die een schril contrast met de tekst. Het lied voelt humoristisch, maar tegelijkertijd schrijnt het.

IK BEN EEN VROLIJK BIGGETJE, IK LACH DE
HELE TIJD
AL BEN IK DAN M'N TANDJES EN M'N KLEINE
STAARTJE KWIJT
EN STRAKJES WORD IK ONVERDOOFD
OOK VAN M'N BALLETTJES BEROOFD
DAT DOET WEL EVEN PIJN
MAAR ANDERS ZOU M'N SMAAK OOK NIET ZO
OVERHEERLIJK ZIJN

Door de muziekgeschiedenis heen zijn er voorbeelden te vinden van satirische, maatschappijkritische, muzikale vertoningen. Bijvoorbeeld de Griekse dichter Aristophanes (445-388 voor Chr.) die Attische komedies schreef, een genre van theaterstukken in het klassieke Athene.

Deze komedies waren een mengeling van satire op eigentijdse personen en gebeurtenissen, politieke kritiek of religie. Het koor speelde een belangrijke rol, het mengde zich en gaf commentaar. In de middeleeuwen brachten rondtrekkende troubadours hun liederen ten gehore; liefdesliederen, maar ook satirische, politieke liederen, de zogenoemde sirventes. De sirventes gingen over kruistochten, oorlog, vijanden en politiek en waren scherp, geëngageerd en satirisch. In feite hebben ze dezelfde rol als de huidige social media; heel geschikt om de publieke opinie te beïnvloeden.

Het grootse muziektheaterwerk *De Dreigroschenoper* (1928) van Kurt Weill en Bertolt Brecht ('Kunst is geen spiegel die de wereld weerspiegelt, maar een hamer om de wereld mee te vormen') is een recenter voorbeeld. De tekst is ironisch, de muziek laat invloeden van jazz, tango, folklore en cabaret zien. Het is een politiek geëngageerd stuk, een tegengeluid in het Duitsland dat toen steeds nationaalsocialistischer werd. Het stuk werd een enorm succes in heel Europa, maar werd uiteindelijk in Duitsland verboden. Een hedendaagser voorbeeld is Pussy Riot, een geëngageerde, Russische feministische punkband. Met felgekleurde bivakmutsen over het hoofd voerden ze acts - onconventionele, kritische teksten - op in de metro of op straat. Het (onverwachte) optreden dat hen wereldfaam (en dito steun) verschafte is hun

Punk Prayer (2012), headbangend uitgevoerd op het altaar van een van de belangrijkste kathedralen in Moskou. Ze werden opgepakt, schuldig bevonden aan vandalisme gebaseerd op religieuze haat en veroordeeld tot 2 jaar cel. Pussy Riot's oproep aan de Maagd Maria is duidelijk ironisch/tongue in cheek bedoeld, ook al vanwege de chaotische presentatie.

**PRAYERS CRAWL TOWARDS THE CROSS
GOLDEN MARKS UPON THEIR FROCKS
FREEDOM'S GHOST HAS LEFT THESE LANDS
HELP US IF YOU CAN**

**KGB HAVE TURNED TO SAINTS
GAY PARADES SENT OFF IN CHAINS
BLESSED LIMOUSINES CONGEST THE STREETS
TO HAIL THEIR SAINT-IN-CHIEF**

**HOLY MARY, DRIVE PUTIN AWAY
DRIVE AWAY THIS DARKNESS FROM YOUR HALLS
DRIVE AWAY THE UNGODLY SOULS
OUR LADY TEAR THE EAGLE OFF YOUR WALLS**
(fragment uit *Punk Prayer*)

De vraag over hoe humor en controverse in de muziekles gebruikt kan worden om maatschappelijke betrokkenheid te introduceren en te bespreken, legden we voor aan een aantal muziekdocenten. 'Een intrigerend maar lastig onderwerp,' daar waren ze het snel met elkaar over eens.

'Je bent muziekdocent, dus je houdt het muzisch', zegt Otto van Dijk. 'Ik haak aan bij wat ik 's morgens in de krant heb gelezen, als inspiratie voor het schrijven van een songtekst bijvoorbeeld. Maar het kan ook andersom, neem het nummer *Mister Bellamy* van Paul McCartney. Het gaat over een man in een boom, maar eigenlijk over een verwarde persoon die zelfmoord wil plegen. Zo'n maatschappelijk thema zet ik dan in als verdieping van een luistervraag.' 'Bij muziek gaat het vaak om de tekst,' zegt Saul de Caluwe. 'Maar sommige elementen in de muziek zelf zijn ook controversieel, bijvoorbeeld het gebruik van dissonanten. Ik begin daarom mijn les wel eens met het spelen van cluster akkoorden, om de leerlingen te provoceren.' Van Dijk: 'Controversiële muziek, dat wil zeggen muziek die schopt tegen muzikale tradities en de gevestigde orde, vind je in het begin van de 20ste eeuw. Denk aan de stukken voor 'bewerkte piano' van John Cage, of zijn beroemde 4'33 (zie ook pagina 54) waar omgevingsgeluiden in plaats van instrumenten het stuk vormen'.

Die interpretatie van controverse in de muziek zelf kan ingewikkeld zijn om met leerlingen te bespreken. Muziek is vaak nog abstracter dan taal of beeld kunnen zijn. Ook hier geldt - net als bij humor in de muziek - dat je kennis van de muzikale tradities moet hebben om die controverses te kunnen begrijpen. Docenten vinden muziek wel geschikt om onderwerpen te behandelen aan de hand van verschillende interpretaties. Freek Engelbarts: 'Omdat je vanuit verschillende interpretaties over de muziek praat, gaat het waardeoordeel eraf. Je kunt er op meerdere manieren naar kijken. Dat is mooi en soms ook moeilijk tegelijk.' 'Met humor maak je zaken licht,' zegt Otto van Dijk. In zijn klas leidt hij muziek uit de Romantische periode en het daarbij horende *Welzschmerz* in met een 'romanticus-check'. 'Ik stel de leerlingen dan vragen als: heb je de neiging lang op je bed te liggen? Droom je van een groots en meeslepend leven?' Jaap de Jong merkt op dat je met humor toch ook moet oppassen: 'Niet alle grappen worden direct door iedereen op de juiste manier begrepen'. Saul de Caluwe herkent het: 'ik zong een keer *Short People* van Randy Newman, de klas werd boos omdat er een kleine leerling in de klas zat. Ironie moet je soms uitleggen.'

LESVOORBEELDEN

Freek Engelbarts ontwierp een opdracht waarbij leerlingen zelf een rap moesten maken over corona/ de lockdown. Een groepje leerlingen ging compleet over de top en maakte een ware gangsta rap video. 'De combinatie van maatschappelijke betrokkenheid en humor vind ik lastig, maar hier ontstond het zomaar, spontaan'. Saul de Caluwe ontwierp voor de brugklassen van zijn school de opdracht om een compositie te maken over

hun 'onbeantwoorde vraag'. De leerlingen hadden filosofische vragen (waarom ben ik hier?), maar ook grappige (waarom duurt het zo lang voordat het toilet weer vrij is?). Een jongen maakte de compositie *de oerknal*. 'Hij drukte de pedalen van de piano in en gaf met zijn onderarmen een harde dreun op alle toetsen tegelijk. De klank die ontstond liet hij helemaal uitklinken. Ik vond het briljant en gaf hem een tien. De andere leerlingen waren hier heel verontwaardigd over, ze vonden het geen echte muziek'.

In een later gesprek met muziekdocent Tessa Kraus (Scholengemeenschap Dalton, Voorburg) kwam nog een voorbeeld ter sprake. Kraus maakte een compositie-opdracht voor leerlingen van 5 vwo op basis van ASMR (Autonomous Sensory Meridian Response). Dat zijn zachte, kleine geluidjes zoals tikken op een plastic bekertje of het strijken met een veer over de microfoon. Veel mensen ontspannen bij deze geluiden. 'Een aantal leerlingen maakte de compositie *Anxiety at school*, omdat ze altijd veel spanning voelden bij het naar school gaan. Zo kreeg de opdracht verbinding met een maatschappelijk thema'.

INTRIGEREND MAAR LASTIG

In de (muziek)les wordt humor vooral als pedagogisch instrument ingezet, bijvoorbeeld om gesprekken over netelige kwesties te openen. We vonden mooie voorbeelden van humor, controverse en maatschappelijke betrokkenheid in muziek, en in de muziekles. Het bleek dat de docenten wel goed uit de voeten konden met controverse en maatschappelijke thema's in combinatie met muziek. De combinatie met humor bleek echter lastiger te zijn en vooralsnog vonden we er geen, of nauwelijks voorbeelden van. Het werd ook duidelijk dat abstractie in muziek er weliswaar voor zorgt dat je veel kanten op kunt met leerlingen, maar dat diezelfde abstractie (en vrijheid) benadrukt dat er geen sprake is van een eenduidige betekenis. Wellicht is het daarom lastig om engagement, gekoppeld aan humor en controverse, muzikaal te duiden? ●

We danken **Jaap de Jong** (Scholengemeenschap Van der Capellen, Zwolle), **Otto van Dijk** (Stedelijk Gymnasium, Leiden), **Freek Engelbarts** (Scholengemeenschap Canisius, Almelo) en **Saul de Caluwe** (Johan de Witt Gymnasium, Dordrecht) en **Tessa Kraus** (Scholengemeenschap Dalton, Voorburg) voor hun medewerking.

Heb jij andere voorbeelden van engagement, controverse en humor in de muziek en wil je die delen? Mail dan naar: hoofredactie@kunstzone.nl

&

LEES VERDER OVER BINNENMUZIKAAL:

Koopman, C. (1999). Muziekonderwijs: esthetisch of praktijkgericht? (1). David Elliotts nieuwe filosofie. *M&O*, 36(6), 149-151.

